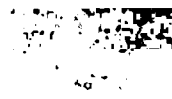

‘In Den Dok’, een paternalistische reactie van de burgerij op de sociale onrust in Geraardsbergen of de zorg om de volksgezondheid?

Dirck SURDIACOURT

In het begin van de negentiende eeuw onderscheidt de bourgeoisie zich van de lagere klassen door hygiëne en netheid ⁽¹⁾. Rijke mensen nemen baden en wassen de voeten (om de acht dagen), de haren (om de twee maanden) en de tanden (minstens één keer in de week) en dokters promoten het gebruik van zeep als reinigingsmiddel voor het lichaam.

In de jaren 1880 beslist het Geraardsbergse stadsbestuur om een zwembad te laten bouwen voor de arbeidersklasse en haar zo de kans te bieden om te baden.

Volgend jaar, in augustus 2008 zal het openlucht zwembad ‘den Bleek’ zijn 120ste verjaardag vieren.

Vlaanderen wordt tussen 1830 en 1880, in een periode van 50 jaar herhaaldelijk getroffen door epidemieën: cholera in 1832; tussen 1838-40 zijn het de mazelen; in 1847 breekt tyfus uit; in 1849 is er opnieuw een cholera-epidemie ⁽²⁾. In Geraardsbergen vallen talrijke slachtoffers. Het uitbreken van pokken en cholera in 1851 zorgt voor de nodige onrust. Slechts enkele jaren later stelt men in 1854 opnieuw gevallen van cholera vast. Eén van de zwaarste cholera-epidemieën teistert ons land in 1865 en 1866-1867. Geraardsbergen telt vele slachtoffers. In 1871 treft men opnieuw gevallen van tyfus en pokken aan.

Na de gruwelijke werkelijkheid van de cholera-epidemie van de jaren 1866 is het dus van het grootste belang om het uitbreken van (cholera-)epidemieën te vermijden. De schrik zit er goed in en de

oorzaken liggen volgens de burgerij in de arbeiderswijken: gebruik van vervuild putwater, baden en spelen in vieze grachten, primitieve collectieve toiletten, straatafval, armoede en gebrek aan hygiëne in het algemeen.

Als gevolg van de sterke uitbreiding van de lucifernijverheid ontstaat een steeds grotere vraag naar onderdak in de buurt van de fabrieken.

Dit leidt tot dichtere bewoning en hier en daar tot verpaupering van de buurt. Basishygiëne is bij de arbeiders vaak onbestaande. Daarbij is de watervoorziening in Geraardsbergen, ondanks de vele bronnetjes en waterputten, voor de meeste arbeiders primitief en beperkt tot regenwater- of waterputten, beken of Denderwater.

In Geraardsbergen baadt men in de late 19de eeuw nog in de vijver van de Oudenberg. Vooral in de

Dender wordt er bij warme dagen regelmatig gebaad. Hierbij wordt, zoals dat gebruikelijk is, vaak naakt gezwommen, dit tot grote ergernis van de ‘fatsoenlijke’ burgers.

Het ‘naakt’ of ‘ongoorloofd’ zwemmen, krijgt sociale aandacht van de Geraardsbergse bourgeoisie die zich opwerpt als verdediger van de rechten van ‘de mindere volksklasse’.

Deze nobele houding is echter ingegeven vanuit de zorg om het behoud van hun eigen gezondheid, want de cholera-epidemie van 1849 en zeker die van 1866 die een ware ravage heeft aangericht in Geraardsbergen, zorgt voor de nodige angst ⁽³⁾.

Stadsafwatering en industrie zorgen voor bevulde waterlopen

In de 19de eeuw vormt de stedelijke vuilverwijdering van vooral fecaliën ⁽⁴⁾ zowat overal een probleem.

⁽¹⁾ Het woord hygiëne is afgeleid van *Hygieia*, de godin van preventie en properheid. In de 19de eeuw wordt voor het eerst wetenschappelijk het verband aangetoond tussen ziekten en gebrekkige sanitaire voorzieningen.

⁽²⁾ Historicus Jacques De Ro werkt aan een studie over de cholera-epidemieën in de periode 1840-1870 in Geraardsbergen. Voor 1849 telt hij momenteel 212 dodelijke slachtoffers terwijl de epidemie van 1866 erop wijst dat deze wellicht een ware ravage heeft aangericht met een duizendtal slachtoffers. De publicatie van deze studie wordt later door *Gerardimontium* uitgebracht.

⁽³⁾ Cholera (braakloop) is een infectieziekte van de darmen die zich vooral in de 19^e eeuw heeft voorgedaan. Braakloop verspreidt zich meestal vanuit havenplaatsen. Deze ziekte kenmerkt zich door hevige diarree en veel vochtverlies en leidt tot hoge sterftecijfers.

⁽⁴⁾ Faecaliën, feces, menselijke uitwerpselen, drekstoffen.

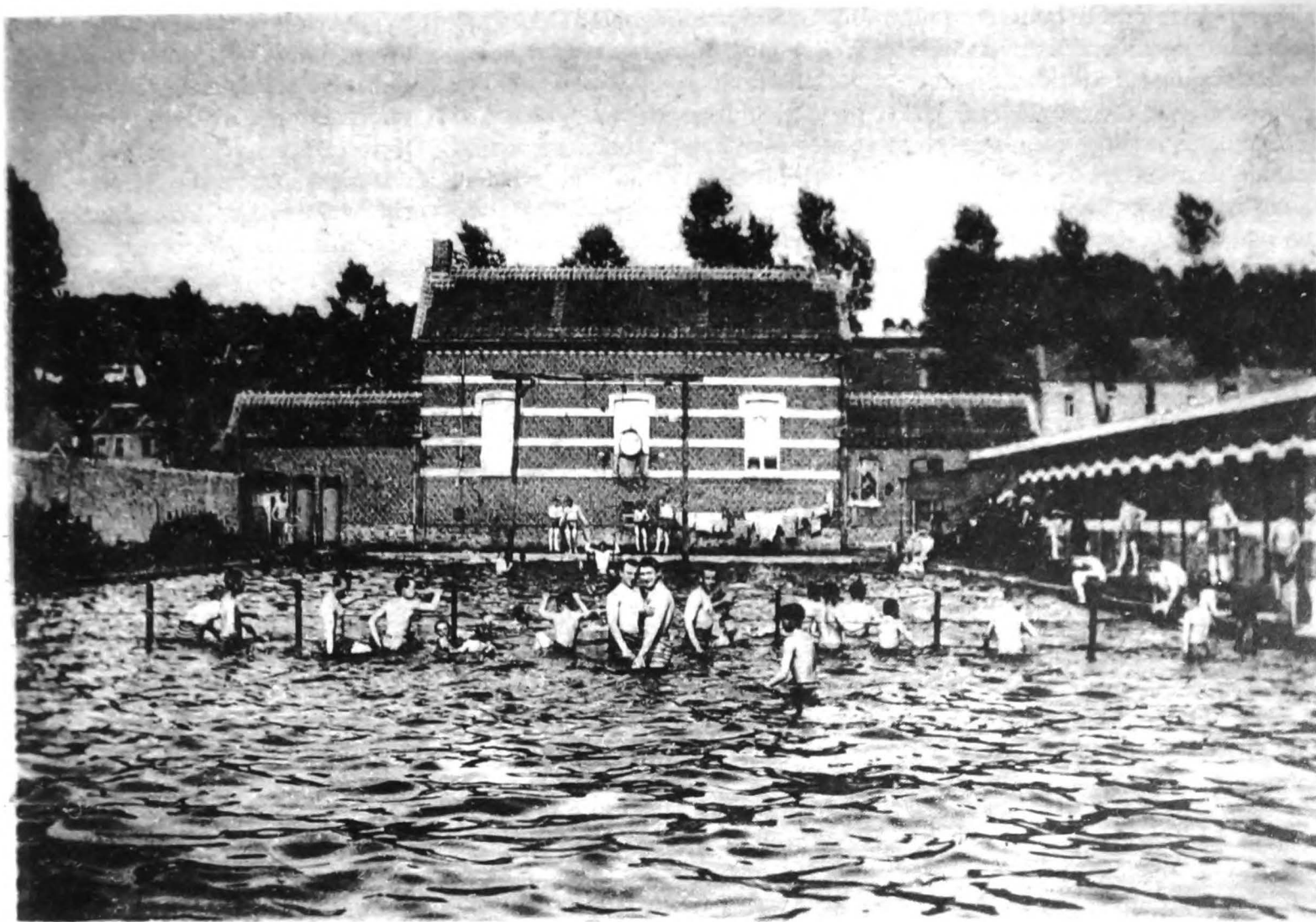

Foto van 'den Dok' rond de eeuwwisseling 19de-20ste eeuw. (Prentkaart uitgegeven door G. Broekaert-Van den Bossche met poststempel 1911. Met dank aan ons medelid Philippe Haegeman).

Ook de Dender, beken en vijvers in Geraardsbergen zijn op het vlak van hygiëne niet altijd de meest gezonde plekken om te baden. In het laatste kwart van de negentiende eeuw komt in de meeste steden een ingrijpend saneringsproces op gang. Geleidelijk wordt een riolerings- en een waterdistributienet aangelegd. De stadsafwatering van regenwater en de talrijke afwateringsgeulen langs de helling van de westelijke Oudenberghflank spoelen de straten en de rioleringen min of meer schoon maar alle vuil komt in de Dender terecht. Het is pas in december 1935 dat de stad zich "in principie akkoord" verklaart voor het aanleggen van een rioleringsnet met zuiveringsstation.

Daarnaast zorgt de explosieve uitbreiding van de luciferbedrijven en brouwerijen voor een grote belasting van de natuurlijke waterlopen. Alle afvalstoffen worden immers rechtstreeks in grachten, beken en de Dender geloosd. Herhaaldelijk worden deze toestanden aangeklaagd.

Een stedelijke hygiënepolitiek

Vanaf 1794 en tot 1815 zorgt de Franse Overheid niet enkel voor een nieuwe staatsorganisatie, maar worden ook allerlei nieuwe decreten uitgevaardigd die verplichtingen inhouden voor de gemeenten. Een ervan is "het nemen van passende maatregelen om rampen en plagen, zoals brand,

epidemieën en epizoötieën te voorkomen en hulp te verstrekken om ze te doen ophouden" ⁽⁵⁾. Hierbij legt de Franse Overheid de verantwoordelijkheid voor de openbare drinkwatervoorziening in handen van de gemeenten. Later neemt de Belgische Regering in 1836 deze verantwoordelijkheid op in de gemeentewet ⁽⁶⁾.

Bestaat er zo iets als een stedelijke hygiënepolitiek in Geraardsbergen? We kunnen op deze vraag geen antwoord geven. Toch stellen we vast dat de stad stelselmatig investeert in watervoorziening en op regelmatige punten waterpompen laat installeren die de mensen van drinkbaar water moeten voorzien. Op die manier probeert

⁽⁵⁾ De term 'epizoötie' duidt op een epidemie onder de dieren. De gemeentewet schrijft voor dat de gemeenten instaan voor de bescherming van de volksgezondheid in het geval dat besmettelijke dierziekten optreden.

⁽⁶⁾ In de Gemeentewet van 30 april 1836 wordt vorm gegeven aan de gemeentelijke structuur, waarbij aan de gemeenteraad de in de wet vastgelegde bevoegdheid krijgt om alles te regelen wat van gemeentelijk belang is.

zij een netwerk uit te bouwen zoals voorzien in gemeentewet van 1836 en de toegang tot drinkbaar water garandeert aan haar inwoners.

Het aanleggen van een watervoorzieningsnet is een langdurig proces. Daarom wordt het plaatsen van openbare waterpompen gefaseerd opgenomen in de jaarlijkse begroting. Het gebruik van het water van de openbare pompen is gereguleerd. Zo maant in juli 1929 het stadsbestuur aan om gedurende de droogte "geen misbruik te maken van het pompwater" en ontzegt het stadsbestuur het gebruik van water aan vreemden; m.a.w.: "bijzonderlijk te waken dat vreemde personen het water der pompen halen met vaten".

In mei 1930 neemt het schepencollege de beslissing dat tijdens de zomermaanden de stadspompen dagelijks worden vastgelegd van 21u00 tot 06u00 en overdag van 08u00 tot 10u00 en van 13u00 tot 19u00. "Het afhalen van water met kuipen is verboden. Een beroep wordt gedaan aan alle eigenaars om hunne waterputten in goeden staat te stellen en te houden, en aan alle personen die drinkbaar water kunnen missen om het ten dienste te willen stellen van hunne geburen." Dit bewijst dat de drinkwatervoorziening, niet tegenstaande de vele bronnetjes in de stad, heel wat problemen kent ⁽⁷⁾. Van hygiëne komt er op zo'n momenten maar weinig in huis. De algemene beschikbaarheid van drinkbaar water leidt niet onmiddellijk tot een betere hygiëne. Ook de voorziening van basissanitair vindt slechts geleidelijk plaats en is voor een groot deel van de bevolking niet mogelijk. Tot op heden zijn er in het Geraardsbergse nog altijd huizen waar het toilet

geen doorspoeling heeft. Op welke wijze het stadsbestuur het verschaffen van drinkwater en de verbetering van de hygiëne gepromoot heeft hebben we voorlopig niet kunnen achterhalen.

Om een idee te geven van de algemene tijdsgeest verwijzen we naar een fragment uit de publicatie van de Nederlander Abram De Swaan: "In de volksverbeelding van die dagen verenigde het spookbeeld van de cholera in één grote obsessie de preoccupatie met bestaanswijzen en beproevingen van de armen, met de sanitaire gevaren die daarin scholen voor de gevestigde burgerij, en met de noodzaak van stedelijke en bestuurlijke hervorming. Haast iedere stedelijke bekommernis om orde, fatsoen en reinheid kon worden samengevat in dit paradigma van ziekte en besmetting, en tegelijk zinspeelde die notie al op een programma van preventie. De massa-epidemieën boden daarbij een treffend beeld voor de interdependentie tussen stadsgenoten die armen en rijken, gevestigden en nieuwkomers, onwetenden en ontwikkelden gelijkkelijk verbond" ⁽⁸⁾.

Angst om eigen behoud

De Swaan plaatst de angst bij de stedelijke elite die bang is om het slachtoffer te worden van de onreinheid van vooral de armen en de arbeiders. Ze vindt dit een voldoende belangrijk motief om zich in te spannen voor de aanleg van een drinkwaterleiding- en rioleringstelsel. En ook in het voorzien van een zwembad waar de arbeiders zich kunnen gaan wassen.

We mogen niet vergeten dat de arbeidersbevolking van de talrijke luciferbedrijven vaak in triestige

hygiënische omstandigheden leven, nauwelijks voorzien van putwater en (collectieve) sanitaire voorzieningen. De lucht in de luciferfabrieken is heet, vochtig en smerig. De toestand in de sigarenfabriekjes en -ateliers is er niet beter op. In dat kader wordt een zwemdok zeker gezien als een sociale voorziening.

Een badhuis of een zwembad?

Hoe lovend het initiatief ook is, de vraag stelt zich waarom de stad geen overdekt badhuis heeft ingericht in plaats van een openlucht zwembad. Een openbaar badhuis biedt de mensen immers de mogelijkheid om zich tegen een geringe vergoeding, winter en zomer, te kunnen wassen, door het nemen van een warme douche of een bad. Heeft het stadsbestuur enkel de bedoeling gehad het naakt baden tegen te gaan en niet zozeer de arbeiders een gelegenheid willen bieden om zich op een goede manier te kunnen wassen?

We hebben geen documenten of rapporten teruggevonden die op enige wijze aantonen dat het zwembad succes heeft gehad en bijgedragen heeft tot de hygiëne en de volksgezondheid.

Met de bouw van het zwemdok volgt Geraardsbergen op bescheiden wijze de initiatieven in andere steden. Het Gentse badhuis *Van Eyck* is het eerste zwembad in Vlaanderen en vandaag het oudst bewaarde badhuis met kuipbaden en douches van ons land. Het werd in 1886 ontworpen door Edmond De Vigne. Het Geraardsbergs badhuis-zwembad dateert van 1888 maar over de architect ontbreekt elk gegeven in de stadsarchieven.

⁽⁷⁾ Dit heeft zich ook in 1921 en 1922 voorgedaan. In 1922 worden de pompen al vastgelegd vanaf 30 mei.

⁽⁸⁾ DE SWAAN, A., *Zorg en de staat, Welzijn, onderwijs en gezondheidszorg in Europa en de Verenigde Staten in de nieuwe tijd*, Amsterdam, 1989, p. 131.

De vraag komt van de burgerij

Begin van de jaren 1880 worden op regeringsvlak de liberalen opgevolgd door de katholieken. Op beleidsvlak verandert er ook één en ander en wordt de sociaal-economische problematiek steeds uitdrukkelijker. Een uiting hiervan is de opkomende sociale wetgeving na de algemene stakingsgolf van maart 1886. Tegen deze achtergrond wordt in Geraardsbergen onder impuls van de lokale (katholieke?) burgerij besloten om een zwembad te bouwen voor de arbeidersbevolking. Is het katholieke bestuur bang voor verdere onlusten en tracht zij in een poging om de gemoederen te bedaren, tegemoet te komen aan een aantal eisen van een oproerige arbeidsklasse? We stellen ons trouwens de vraag of 'hygiëne' op dat moment wel één van de zorgen van het Geraardsbergse proletariaat is. Hoe dan ook, het aspect 'hygiëne' is in die periode algemeen en een belangrijk thema dat meermaals in de Senaat aan bod is gekomen op initiatief van o.a. de Brusselse arts en senator, Jean-Joseph Crocq⁽⁹⁾.

Begin 1886 breken er hevige werkstakingen uit in de lucifersbedrijven te Geraardsbergen. De lokale overheid roept de fabrikanten op om samen te beraden over de ernst van de toestand. Antoine Hoebeke, Louis Byl, de weduwen Bidez en Mertens, Jean De Launoit en François Cobbaert zijn aanwezig op deze eerste vergadering. Nog diezelfde dag wordt een politieverordening uitgevaardigd dat overal in de stad wordt opgehangen. Herbergen, kroegen en andere drankhuizen worden onmiddellijk gesloten en de verkoop van drank wordt

opgeschort. De burgerij wordt aangemaand om de opgeroepen militairen in dienst niet dichterbij te naderen dan 150 meter. Het 3de bataljon van de 3de linie en een eskadron van de eerste ruiters te paard staan in voor de ordehandhaving. Op 20 mei is er opnieuw een vergadering met een aantal luciferfabrikanten op het stadhuis. Burgemeester Charles De L'Arbre vraagt hen "à l'effet de s'entendre sur les mesures à prendre en ce qui concerne les menaces socialistes qui deviennent inquiétantes pour la sécurité publique"⁽¹⁰⁾. Einde mei is de staking onderdrukt.

Deze werkstakingen zijn in een bredere context zo belangrijk gebleken dat via een Koninklijk Besluit van 15 april 1886 een onderzoekscommissie wordt aangesteld en gelast met een uitgebreid onderzoek en in het bijzonder naar de levensomstandigheden van de arbeiders. Wat de uitslag van dit onderzoek is weten we niet.

Burgemeester De l'Arbre schrijft op 23 september 1886, amper enkele maanden na het beëindigen van de werkstakingen, een brief aan de Foy, ontvanger van registratie: "Zoëven ontving ik uw schrijven in verband met het bouwen van een zwemkom in onze stad en tegelijkertijd de aanvraag gericht tot het gemeentebestuur nopens hetzelfde onderwerp, ondertekend door vooraanstaande personen uit de stad. Op voorhand verzeker ik u dat u voor dit allernuttigste werk op mijn volledige steun moogt rekenen. Morgen reeds zal ik erover spreken met het schepencollege en de gemeenteraad zal het ontwerp in zijn eerstvolgende vergadering

bespreken."

Uit deze brief leiden we af dat via verschillende kanalen druk is uitgeoefend om tot de bouw van een zwembad te komen. In oktober 1886 behandelt het gemeentebestuur een brief van de Geraardsbergse goegemeente waarin deze het voorstel doet om een zwembad te bouwen naast de Dender. "Les soussignés, habitants de la Ville de Grammont ont l'honneur de demander au Conseil Communal la création sur les bords de la Dendre d'un bassin de natation"⁽¹¹⁾. We hebben deze brief niet teruggevonden en weten helaas niet wie deze 'ondergetekenden' zijn.

Wat is hun zorg? In de samenvatting van het verslag lezen we welke overwegingen er spelen om tot deze vraag over te gaan. Het gaat in hoofdzaak om de arbeidersbevolking die regelmatig, vooral bij grote hitte, in de Dender baadt: "La population de Grammont, surtout la population ouvrière, pratique beaucoup l'usage des bains. Pour s'en convaincre il suffit d'aller aux grandes chaleurs de l'été visiter les bords du canal: à toute heure du jour on y rencontre des groupes nombreux de Baigneurs." Wat de schrijvers vooral verontrust is dat dit baden een gevaar vormt voor de goede zeden van de jongeren. Er wordt naakt gezwommen en de baders worden begluurd door voorbijgangers, mannen, vrouwen en kinderen. "Mais, il est à peine besoin de le dire, l'accès de la rivière est devenu, au point de vue des mœurs, un véritable danger pour la Jeunesse: les baigneurs à défaut d'abri d'aucune sorte, sont obligés d'exposer leur nudité aux regards des passants et des enfants, qu'une curiosité malsaine attire vers ses lieux."

⁽⁹⁾ DEFERME, J., *Geen woorden maar daden. Politieke cultuur en sociale verantwoordelijkheid in het België van 1886*, BTNG | RBHC, XXXI, 2000, 1-2, pp. 131-171.

⁽¹⁰⁾ GODFROND S., SURDIACOURT D., *Lucifersbedrijven te Geraardsbergen*, Geraardsbergen, 1983, p. 29.

⁽¹¹⁾ SACGer, *Verslagen van de Gemeenteraad 1881-88*, f°224bis en 225, zitting van 1 oktober 1886. Samenstelling van de raad: Ch. De L'arbre, burgemeester, P. De Clippele en Al. Bruyneel, schepenen, V. Ceuterick, Ch. D'I l'ont, A. Van Trimont, J. B. Pieraert, F. De Lestré, V. Vandersnickt, gemeenteraadsleden en N(estor). Pieraert, secretaris.

Hun volgende argument heeft te maken met het gevaar van het zwemmen of baden. De Dender, sinds 1865 gekanaliseerd en dus omschreven als 'het kanaal', is een gevaarlijke zone. Vooral de diepte van het water, onvoorzichtigheid of onkunde en de afwezigheid van toezicht zorgen regelmatig voor ongevallen met helaas dodelijke afloop. "Et ce n'est point là le moindre inconvénient de l'état de chose actuel, on ne peut en effet se baigner au canal qu'au péril de sa vie. La profondeur des eaux, l'imprudence ou l'inexpérience des baigneurs et le défaut de surveillance occasionnent chaque année des accidents qui jettent la désolation et le deuil dans les familles."

Voorts verwijst men naar de hygiënische aspecten van het baden maar onderstreept men vooral de bedreiging ervan voor de moraal. Deze situatie kan niet blijven duren en vereist het inrichten van een zwembad. Het voorstel is door de bevolking gewenst (de burgerij) en wordt gedragen door de gemeentelijke administratie. "Les soussignés estiment Messieurs, qu'il est temps de porter remède à une telle situation.

Le soin de la conservation des citoyens, l'hygiène de la morale publique réclament impérieusement la construction d'un établissement de bains. Ce travail est d'ailleurs dans les vœux de la population, et, l'administration Communale en le décrétant et en le faisant exécuter à bref délai répondra à un besoin universellement reconnu et obtiendra l'approbation unanime de ses administrés."

De aanvraag wordt doorgestuurd naar de Commissie van Openbare Werken die de haalbaarheid moet onderzoeken en hierover rapporteren.

Goedkeuring voor de uitvoering

In december 1886 komt deze aanvraag opnieuw op de agenda. De tekst verwijst naar een "[...] requête signée par un grand nombre d'habitants de la Ville», maar specificeert verder niets. Volgens dit verslag beslist de gemeenteraad na lang overleg en rekening houdend met de vraag en de financiële mogelijkheden van de stad dat: "Vu la présente requête d'ou il c(..)ste que la création d'un bassin de natation en cette Ville est indispensable." Zij trekt hiervoor een budget uit van 12.000 frank ⁽¹²⁾. Als reden voor zijn besluit haalt het bestuur nog eens de belangrijkste punten aan: enerzijds het veiligheidsaspect, anderzijds de zorg om het financiële aspect van deze onderneming. Het zwembad betekent voor de lokale machthebbers een nieuwe bron van inkomsten: "Attendu que l'accès pour les baigneurs dans la rivière la Dendre présente pour la jeunesse un véritable danger. Considérant que les personnes en se baignant dans le canal exposent gravement leur vie tant les eaux sont profondes; Considérant qu'en établissant ce bassin l'administration crée de nouvelles ressources pour la Caisse communale en imposant les bains d'une minime taxe, Décide de l'unanimité de construire le bassin de natation en question dont les plans et autres pièces y relatives seront soumises à l'approbation de l'autorité compétente et alloue à l'exécution de ce projet une somme de 12.000 francs à reporter sur les exercices 1887 et 1888. Pour pouvoir faire face à la dépense du premier exercice qui est estimé à 7.000 fr^s et laquelle est inscrite au budget communal le conseil

décide de demander l'autorisation de pouvoir aliéner à concurrence de cette somme une partie de ses obligations soit 7000. Ce crédit figure au budget en recettes sous le Numéro 28" ⁽¹³⁾.

Op 2 februari 1887 stelt schepen P. De Clippele zich de vraag hoever het met het 'zwemdokproject' staat. Uit een schrijven van burgemeester De l'Arbre aan advocaat Gustaaf Mussely uit Zottegem, die tevens lid is van de Bestendige Deputatie, blijkt dat de investering van de zwemkom op een 17.000 frank wordt geraamd, 5.000 fr. hoger dan de budgetten die opgenomen zijn in de begroting: "[...] rekening houdend met de middelen waarover Geraardsbergen beschikt, heeft zij een groot offer gebracht met een prachtige zwemkom te bouwen; de onkosten zullen 17.000 fr. bedragen. Voor geen enkele gemeente in ons land was het zo nodig een zulkdanige inrichting in het leven te roepen. Inderdaad onze nijverheden die vrij ongezonder zijn verschaffen werk aan 4.000 werklieden; en tijdens de grote warmte leveren ze een groot gevaar op. Onze stad bezat totnogtoe geen openbare zwemkom waar de werkman kon baden zonder de voorbijgangers te kwetsen en zonder gevaar voor de goede zeden. Onze gemeentelijke administratie, gezien de wens van de medeburgers, bewijst haar interesse voor hun welzijn met het bouwen van die nieuwe inrichting." Het paternalistisch gedrag van de Kerk en de leidende burgerij tot de arbeidsklasse is hier overduidelijk. Op vraag van de lokale burgerij beslist het stadsbestuur dus om, liefst op een profijtelijke manier, een 'zwemdok' in te richten. Hygiënische overwegingen komen in het definitieve besluit niet meer voor, wel de aandacht voor de

⁽¹²⁾ Als vergelijking: in 1899 beslist de gemeente Elsene tot de bouw van een overdekt zwembad met badinrichting. Het zwembad gaat open in augustus 1904. De geschatte initiële kostprijs overschrijdt de 100.000 frank.

⁽¹³⁾ *Ibidem*, f°236, zitting van 28 december 1886.

⁽¹⁴⁾ Delen van deze tekst zijn gebaseerd op een eerdere publicatie waarvan we enkel een fotokopie bezitten. We kunnen voorlopig niet verwijzen naar de publicatie noch naar de oorsprong van de gebruikte documenten.

goede zeden en de betrachting om de burgerij niet te choqueren. Helaas bevat het badhuis geen verwarmde baden of douches en is het bad niet overdekt. Het gebruik ervan is dus beperkt tot de zomermaanden, wellicht van mei tot eind september.

Noch de Nationale, noch de Provinciale Overheid zijn in dit project geldelijk tussengekomen. We weten ook niet of er een aanvraag tot subsidiëring is ingediend. In een toenmalige circulaire van het ministerie van Binnenlandse Zaken staan nochtans de voorwaarden om een tussenkomst van de regering te bekomen, want zoals de folder vermeldt: "een geschikte maatregel om de hygiënische toestand van de armen en van de werkende volksklasse te verbeteren" ⁽¹⁴⁾.

In februari 1887 legt het schepencollege de plannen voor aan de gemeenteraadsleden ⁽¹⁵⁾. Het zwembad wordt gebouwd op een weideperceel, eigendom van de 'Commission des hospices'. De totale oppervlakte van dit perceel bedraagt 20 a en 26 ca en wordt opnieuw verdeeld voor: "...l'établissement d'un bassin de natation en cette ville décrété par sa deliberation du 28 Décembre dernier sur une parcelle de prairie appartenant aux hospices connue au plan cadastrale sous la section à et devant occuper une superficie de 20 acres 26 centiares [...]" ⁽¹⁶⁾. De Bestendige Deputatie geeft met haar arrest van 29 januari 1887 eveneens toestemming voor de bouw van het zwembad.

De eigendomsoverdracht van de grond vindt plaats na betaling van 1.317,90 frank.

Het zwembad wordt stroomopwaarts boven het sas op de linker-oever van de in 1865 gekanaliseerde Dender ingeplant. Via het jaagpad

(Fotoarchief GHA)

(Fotoarchief GHA)

langs de Dender en het sas komt men bij de ingang aan. Achteraan geeft een weg aansluiting met de Kattestraat.

De bouwopdracht

In de zitting van 30 september wordt de bouw van het zwembad toegewezen ⁽¹⁷⁾. "Le Conseil approuve le procès verbal d'adjudication publique des travaux de Construction du bassin de natation." Er wordt geen naam

genoemd maar uit andere bronnen weten we dat de werken zijn toegewezen aan de Geraardsbergse aannemer René Van Damme.

Het zwemdok reglement

In 1888 wordt het *Reglement van Policie voor het Zwemdok* goedgekeurd ⁽¹⁸⁾. Opvallend is dat dit reglement in het Nederlands is opgesteld terwijl het verslag van de vergadering in het Frans is geschreven.

⁽¹⁵⁾ *Ibidem*, f°240, zitting van 18 februari 1887.

⁽¹⁶⁾ Het oorspronkelijke perceel bestaat onder Sie A 508^a. Het wordt opgedeeld in de percelen: Sie A 508^d (tuin), 508^e (zwembad), 508^f (woonhuis uitbater, inkom en berging), en 508^h (tuin).

⁽¹⁷⁾ *Ibidem*, f°254, zitting van 30 september 1887.

⁽¹⁸⁾ *Ibidem*, f°269, zitting van 1 juni 1888.

art.1 De toegang tot het Zwemdok zal behoudens het geval van heirskracht, open zijn van vijf ure s'morgens tot 8 ure s'avonds.

art. 2 Kinderen beneden de 10 Jaren mogens slechts in het dok komen vergezeld van hunne ouders, voogden of van eenen door deze aangewezen volwassen persoon.

art. 3 De toegang tot het zwemdok is kosteloos des zaterdags van 6 tot 9 uren s'avonds en des zondags van 5 ure s'morgens tot 10 ure Voormiddag.

art. 4 Buiten den hierboven gemelden tijd, om toegang te hebben tot het dok moet men een kaartje van 20 centiemen nemen, dit kaartje geeft recht tot t'nemen van een bad en tot gebruik van een kleedkamertje; dit gebruik mag een half uur duren.

art. 5 al de baders moeten eene zwembroek dragen.

art. 6 Het zal aan de bedienden toegelaten zijn te verhuren zwem kostumen voor 15 centiemen en handdoeken tegen 5 centiemen 't stuk. De baders mogen zelf hunne zwemkostumen en (hand)doeken meebrengen.

art. 7 Het Collegie van Burgemeester en Schepenen, zal volgens zijn goeddunken de dagen vaststellen op de welke het dok alleenlijk toegankelijk zal zijn voor vrouwen, deze zullen moeten een badkleed dragen.

art. 8 De baders mogen een abonnement nemen voor het seizoen, dit abonnement kost 10 franken per persoon of 15 franken voor een huisgezin en geeft recht op het gebruik van het kamertje zonder badkostuum of handdoek, dit abonnement geeft ook recht tot het schaatsenrijden op het ijs binnen het wintersaizoen op de dagen door het schepenkollégie te stellen. De nietgeabonneerde personen onderwarpen aan eenen taks van 20 centiemen per halven dag.

art. 9 De niet geaboneerde baders zijn dringend verzocht hun toegang kaartje te behouden ten einde bij het verlaten van het dok dit te kunnen toonen aan den bediende gelast met het toezicht.

art. 10 De baders moeten zich vreedzaam en betamelijk gedragen, wie de orde stoort, zal verwijderd worden.

art. 11 Het is verboden:

Dronken in het dok te komen en zich te baden wanneer men uitwendige ziekten heeft van afzichtelijke of besmettelijken aard; In het dok of deszelfs afhankelijkheden vuilnissen te doen; in het water te spuwen; gebruik te maken van zeep; met honden binnen te komen, en de gebouwen te beschadigen. De ouders zijn burgerlijk verantwoordelijk voor de overtredingen hunne kinderen

art. 12 De Baders zijn gehouden te gehoorzamen aan de bevelen van de bedienden van het zwemdok die gelast zijn met de handhaving der orde.

art. 13 Het Collegie van Burgemeester en Schepenen zal den toegang regelen voor de kinderen der scholen en openbare gestichten mits vergelding te bepalen.

art. 14 het is verboden te zwemmen of zich te baden, in den Dender, in de grachten, in den vijver van den ouden berg, in t algemeen in alle waters die zichtbaar zijn voor het publiek op het grondgebied van de stad

Art. 15 De overtredingen van de bepalingen van het onderhavige reglement worden gestraft met de straffen van enkele politie en tot eene boet van een tot vijftien franken.

De schikkingen tegenstrijdig aan het tegenwoordig reglement zijn afgeschaft.

De zoektocht naar een uitbater voor het zwembad

De gemeenteraad bepaalt de verhuurmodaliteiten van het zwemdok. De verhuring gebeurt telkens voor een periode van 3 jaar en tegen een jaarhuur van 1.000 fr. per jaar. De toewijzing van het verhuurcontract gebeurt op beslissing van de gemeenteraad. "S'occupant ensuite de la formation des conditions sur lesquelles l'exploitation sera basée, le Conseil après avoir entendu diverses explication données par plusieurs membres de l'assemblée décide de mettre l'exploitation de cet établissement avec le terrain y attenant en location publique pour le terme de 3 ans et fixe le montant du loyer à fr. 1000 par ans, à condition pour le locataire de présenter une caution solvable aux clauses et conditions à déterminer dans l'acte de location. Un avis sera immédiatement inséré dans les Journaux de la Ville annonçant au public que les intéressés peuvent faire parvenir leur demande par écrit à l'administration Communale au plus tard le 14 de ce mois; après l'ouverture des demandes lui adressées le Conseil désignera parmi les soumissionnaires la personne qui commendrait le mieux pour la direction de l'exploitation du bassin de natation" ⁽¹⁹⁾.

"Le Conseil Communal est appelé par son ordre du jour à procéder à la désignation du locataire pour l'exploitation du bassin de natation,..."

Er bieden zich twee geïnteresseerden aan voor de allereerste uitbating van het zwembad: Jules van Lul ⁽²⁰⁾ en Maurice Ghysbrecht ⁽²¹⁾. De uitbating wordt na stemming toegewezen aan Jules

⁽¹⁹⁾ Ibidem.

⁽²⁰⁾ In 1912 woont er in de Nieuwstraat nr. 56 een Jules Van Lul, mandenmaker, maar we hebben ook een J. Van Lul als uitbater van de Biscuiterie Grammontoise, huis gesticht in 1840. Het is niet duidelijk of het om dezelfde persoon gaat maar waarschijnlijk wel om de eerste uitbater van de 'den dok'.

⁽²¹⁾ Maurice Ghijsbrecht is in 1912 herbergier op het Stationsplein nr. 2.

(Fotoarchief GHA)

van Lul: "Procède par la voie du scrutin secret à la nomination dont il s'agit et le dépouillement donne le résultat suivant M. Jules van Lul obtient 4 voix et M. Maurice Ghysbrecht deux, et un bulletin blanc. En conséquence M. Van Lul ayant obtenu la majorité des suffrages est déclaré locateur du bassin de natation pour un terme de trois ans."

Verder wordt ook de goedkeuring gegeven om een prijsofferte aan te vragen voor het bouwen van een atelier. Waarvoor dit atelier moet dienen wordt niet vermeld: "Le Conseil autorise également le Collège Echevinal à faire dresser un devis pour la construction d'un atelier à annexer au susdit établissement" ⁽²²⁾.

De uitbater betaalt 1.000 fr. huur op jaarbasis, woning inbegrepen. In de 20ste eeuw is in het woonhuis een café. We weten niet of dit al zo is van bij het begin. Mogelijk, maar tot nu toe nog niet bevestigd door een of andere bron.

Op zaterdag van 06u00 tot 09u00 en op zondag van 05u00 tot 10u00 is de toegang gratis. Wie wil baden betaalt 20 centiemen, een zwembroek kan gehuurd worden voor 15 centiemen en een handdoek kost 5 centiemen. De bader kan weliswaar gebruik maken van het verlaagde tarief door te kiezen voor een abonnement voor een volledig seizoen. De kostprijs hiervan bedraagt 10 frank en biedt minstens 50 badbeurten. Het 'seizoen' is niet bepaald in het huisreglement maar stel dat dit vanaf mei begint en loopt tot eind september, dan zijn dit 5 maanden of ongeveer 2 wasbeurten per week. Een gezin betaalt 15 frank zonder beperking van het aantal personen of het aantal badbeurten. Enigszins verrassend is dat een abonnement in de beginperiode ook toegang verleent tot het zwembad tijdens de wintermaanden. Dan mogen de abonneenthouders gratis op het ijs komen schaatsen dat zich tijdens de winter in het zwembad heeft gevormd. Het stadsbestuur bepaalt

de dagen waarop dit mogelijk is. Later wordt dit ijs verpacht aan lokale bierbrouwers ⁽²³⁾.

Is deze abonnementsprijs dan wel betaalbaar voor een arbeidersgezin? Zonder de gemiddelde uurlonen van een arbeider in de "solfersteks-fabrieken" te kennen kunnen we geen antwoord formuleren ⁽²⁴⁾. Het arbeidsloon is algemeen laag en wordt door de 'patrons' minimaal gehouden, juist voldoende om in het levensonderhoud te voorzien. In december 1885 ontstaan de eerste stakingen en halfweg maart 1886 escaleert de zaak omwille van algemene loonsverlagingen. Twee jaar later opent het zwembad zijn deuren. In vergelijking met bijvoorbeeld de prijzen die in 1905 worden gehanteerd in overdekte zwembaden in het Brusselse lijken de tarieven van 1888 in Geraardsbergen hoog. Het zwembad van Elsene past in dat jaar een tarief toe dat ligt tussen de 0,15 fr. en de 0,50 fr. per zwembeurt. De prijs geeft tevens recht op een zwembroek of zwempak en een handdoek. In het Geraardsbergse zwembad moet de arbeider in 1888, dus 17 jaar eerder, hiervoor 0,40 fr. betalen ⁽²⁵⁾. Dit wil zeggen dat een arbeider 2 uur moet werken om een half uur te kunnen baden, zwembroek en handdoek inbegrepen. De toegang tot het zwembad (20 centiemen) kost al vlug een half uur arbeid.

We stellen ons de vraag hoeveel baders naar het zwembad komen en of deze onderneming financieel interessant genoeg is voor de huurder/uitbater van het zwembad. Elke informatie over het percentage arbeiders (volgens de lokale overheid zijn er op dat ogenblik zo'n 4.000 arbeiders werkzaam

⁽²²⁾ Ibidem, f°270 bis, zitting van 15 juni 1888.

⁽²³⁾ DE RO, J., *De dorst van Geraard, De dranknijverheid in Geraardsbergen en deelgemeenten in historisch perspectief*, Geraardsbergen 2005.

⁽²⁴⁾ In de metaalsector bedraagt het uurloon in 1886 van een arbeider ongeveer 0,30 frank. In 1898 krijgt een metser 0,47 fr. per uur en een handlanger 0,25 fr. per uur.

⁽²⁵⁾ ?, *Het zwembad van Elsene, 1904-2004 is 100 jaar oud*, brochure uitgegeven door het College van Burgemeester en Schepenen op initiatief van Anne De Buyst, schepenen van Sport en Vervoer, Elsene, 2004.

in Geraardsbergen) dat van deze nieuwe faciliteit gebruik maakt ontbreekt.

Personeel & onderhoud

Het college ziet de uitbating van het zwembad als een mogelijkheid om geld te verdienen. Nergens hebben we informatie teruggevonden die betrekking heeft op het personeel of het onderhoud van 'den zwemdok'. Rekening houdend met de openingsuren betekent het dat het zwembadpersoneel een werkdag heeft van 16 uren, beginnend een half uur voor opening en eindigend een half uur na sluiting van het zwembad. Ook wordt er nergens omschreven of dit personeel enige kennis moet hebben en of dit ten laste is van de uitbater/huurder.

Beantwoordt het zwembad aan de hygiëne-eisen van het einde van de 19de eeuw?

Komt men tegemoet aan de verwachtingen van die tijd met betrekking tot hygiëne? We twijfelen eraan. De baders komen hoofdzakelijk uit arbeidersgezinnen en zijn, zeker in de warme zomermaanden, met lange werkdagen, bevuild, bezweet en vies als zij komen baden. Vooral bij grote droogte stelt dit probleem zich nog scherper want dan worden de stadspompen bij gebrek aan water vastgelegd en zijn de waterputten niet altijd toereikend.

Zeker is dat het naakt baden vanaf dan niet meer is toegestaan en dat de arbeidersklasse de preutse burger dus niet meer kan choqueren. Wie toch nog in 'verboden' water gaat zwemmen, riskeert volgens het artikel 14 van het eerste politiereglement

bovendien een boete van 15 frank. Dit hoge bedrag zorgt wellicht voor voldoende afschrikking.

Een kaartje geeft dus recht tot het nemen van een bad en het gebruik van een kleedkamertje. Met bad wordt hier het zwembad bedoeld: dus collectief en verplicht in 'badkostuum' ⁽²⁶⁾. Waar dit badpak kan aangekocht worden en hoe het er uitziet weten we niet.

Zeep mag niet gebruikt worden en men mag niet langer dan 30 minuten in het bad blijven. Mensen met zichtbare kenmerken van uitwendige ziekten van "afzichtelijke en besmettelijke aard" krijgen geen toegang tot het zwembad. Wordt het water ontsmet? De reglementering schrijft hierover niets voor en over de hygiënische omstandigheden van het water wordt niets gezegd. Om de hoeveel tijd wordt het water ververs, is er een continue uitloop van het bad en gebruikt men grondwater of wordt gewoon water uit de Dender overgepompt zoals we regelmatig horen vertellen? Allemaal interessante vragen maar voorlopig zonder antwoord.

De binnenaferking van de kuip is eenvoudig en vermoedelijk in baksteen uitgevoerd en (veel) later in cement afgewerkt ⁽²⁷⁾. Naar het einde van de 19de eeuw zien we dat bij de bouw van nieuwe zwembaden hiervan afgestapt wordt en dat steeds meer voor keramische tegelbekleding wordt geopteerd. Dit verhoogt natuurlijk het budget.

De cementen kuip is gebleven tot de renovatie van het zwembad in 1976.

Over veiligheid wordt in 1888 niet gesproken.

De inhuldiging op 15 augustus 1888

Tussen de oorspronkelijke aanvraag en de toewijzing van een uitbater zijn er 21 maanden voorbijgegaan. De werken vorderen niet zoals gepland. Op 10 juli 1888 schrijft de burgemeester een brief aan de aannemer: "Tijdens de laatste drie weken heb ik een verslapping vastgesteld in het afwerken van de zwemkom. Op die wijze zal ze niet voor 15 augustus kunnen in gebruik genomen worden. U veroorzaakt aan de stad en aan de huurder een buitengewoon groot verlies; de gemeentelijke administratie zal u uw verantwoordelijkheid aanrekenen; ik herinner u nogmaals aan de aangegane verbintenis; ik zal verslag uitbrengen bij de gemeenteraad in geval de inhuldiging zaterdag e.k. niet kan doorgaan; hij zal beslissen welke maatregelen dienen genomen ten bate van de gemeenschap". De officiële inhuldiging van het zwembad vindt uiteindelijk plaats op 15 augustus 1888: Jules van Lul kan officieel zijn eerste jaar starten. Ontegensprekelijk te laat op het seizoen om daar een goed inkomen aan te hebben.

Zorg om de 'volksgezondheid', een loos begrip?

In 1928 publiceert de *Geeraard* een artikel met als titel *In den Zwemdok*. "Onze stedelijke zwemdok is eene inrichting voor volksgezondheid. Het is vooral eene inrichting voor den minderen man die zich den 'luxé' niet permitteeren kan eene badkamer aan zijn huis in te richten. Welnu, de tegenwoordige toestand van onzen 'zwemdok' is zoo vervallen dat wij gevolg willen

⁽²⁶⁾ Het 'badkostuum' komt in de tweede helft van de 19de eeuw op en bestaat uit twee delen: een lange tuniek met mouwen en een kniebroek, die samen het hele lichaam bedekken. De kostuums zijn meestal van wol gemaakt en daardoor ongeschikt voor het zwemmen. Van enige badmode is er geen sprake, zeker niet in Geraardsbergen, het dient enkel om zedig het lichaam te bedekken.

⁽²⁷⁾ De eerste cementfabriek in België dateert uit 1872.

geven aan de talrijke klachten die geuit worden. De groote warmte heeft er de massa naartoe getrokken! Gevolg: veel te weinig kabiënen." Verrassend dat de auteur van dit artikel begint met "eene inrichting voor volksgezondheid". Dit wil zeggen dat het bad nog altijd gebruikt wordt om zich te baden, te wassen.

Het plein rond het bad "is weinig aangenaam dat men moet zoeken om met geen bemodderde voeten te lopen. En dat op de zwemplaats. Hoe gemakkelijk ware 't was er 'n vloer in cement gegoten". Dit doet ons veronderstellen dat er tussen de kabiënen en het bad geen verhard afspoelbaar oppervlak is.

Het zwembad zelf laat ook te wensen over: "men is volstrekt in de onmogelijkheid hem nog te reinigen. Op sommige plaatsen ligt het modder er 'n voet dik. De oorzaak: daar er geen uitbaggering meer is van den Dender heeft de kom geen afloop genoeg meer. Noch de beek noch den rivier kunnen het onreine water laten weglopen. Men zal wel opwerpen dat de kosten groot zijn en de opbrengst gering, maar me dunkt wel dat het hier geen opbrengstzaak geldt maar wel het openbaar nut en de gezondheid van ons volk." ⁽²⁸⁾ Ook de zorg om de zedelijkheid wordt even vernoemd.

De schrijver van dit artikel heeft het wel over de bouw van een tweede bad (een tweede kom bij te maken) maar nergens pleit hij ervoor dat dit dan overdekt zou moeten zijn of beter uitgerust zoals in andere steden. Hij blijft dus bij het principe van een openluchtbad.

In het voorjaar van 1959 wordt onder het CVP-bestuur van burgemeester Philemon Van der Putten het zwembad opgesmukt. Het katholieke weekblad *Geeraard* informeert ons hierover: "Er werd hier vroeger nooit een hand aan gestoken [...]" en verder "[...] de

(Fotoarchief GHA)

pleinen rechts en achteraan zijn met spiksplinternieuwe betonnen tegels bezet en de vroegere ergerende mierenplaag op de grond is er meegedaan. Moderne en reine W.C.'s met afloopsluizen vervangen de oude vuilhokjes en een nieuw aangebrachte afleidingsbuis voert het vettige bovenwater voortdurend naar buiten." Het 'bassin' zelf wordt hersteld en "met een plasticverf bewerkt". "Indien er nu nog een elektrische waterfilter kan aangebracht worden in vervanging van de huidige oude filter aan de ingang, dan zou het water in de bassin nog zuiverder zijn en dat ware de perfectie, maar 't zou nogal geld kosten meen ik [...]" ⁽²⁹⁾.

Met betrekking tot de toestand van het zwembadwater publiceert het lokale partijblad van de communisten, *Manneken Pis*, in het voorjaar van 1960 een kort artikeltje waarin een eenvoudige oplossing gegeven wordt voor het probleem: "Reeds jaren is er sprake om een filter te plaatsen om het water te zuiveren. Destijds hebben we hiervan de prijs gevraagd en dit bedroeg rond de 50.000 F,

zonder dat het, het wat gezuiverd is, of ten minste onbesmettelijk gemaakt. Hiervoor zou een miljoenen installatie nodig zijn. Wat er voor de zwemdok nodig is. We hebben ons licht aangestoken bij de bevoegde personen en deze zeggen: stadswater inlaten, dit water elke avond een ontsmettend produkt toevoegen en zo kan men het een of zelfs twee weken gebruiken en zal men altijd klaar water hebben en dit met weinige kosten. Eens de mogelijkheid onderzoeken ware niet slecht." ⁽³⁰⁾

Op basis van de enkele artikelen die we hebben teruggevonden in *Geeraard* en *Manneken Pis* kunnen we moeilijk aannemen dat de Geraardsbergse pers hiermee druk heeft kunnen uitoefenen op het lokale bestuur om iets aan de situatie te veranderen. Hieruit blijkt eerder dat het beheer en het toezicht over 'Den dok', in het perspectief van de volksgezondheid, weinig au sérieux is genomen en dat sinds de opening van het zwembad in 1888 de opeenvolgende stadsbesturen weinig aandacht hebben gehad voor dit aspect. En dan verschijnt in juli 1961 in

⁽²⁸⁾ *Geeraard*, 22 juli 1928, p. 1, k. 4 en p. 2 k. 1.

⁽²⁹⁾ *Op. Cit.*, 10 mei 1959, p. 2, k. 3-4. De geïnterviewde is Kamiel Malfroot.

⁽³⁰⁾ *Manneken Pis*, maart 1960, p.4.

de Geeraard een positief artikel onder de titel *In onze zwemdok*. "Het kon niet meer zijn. In 't smerige water uit de Dender baden was voor de gezondheid onmogelijk geworden. Er werd een overeenkomst gesloten om de zwemkom in de toekomst te vullen met stadswater...", met ander woorden, het zwembad is gedurende meer dan zeventig jaar met Denderwater gevuld geweest. Toch blijft de zuiverheid van het water in het zwembad doorheen de jaren 1960 een heikel punt en menig Geraardsbergenaar zal zich nog levendig herinneren dat het water regelmatig het uitzicht had van een erwtensoep: groen en ruim voorzien van algen. In de jaren 1970 verergert de algemene situatie nog meer tot in 1976 het bad compleet wordt gerenoveerd en aangepast aan de verwachtingen van een nieuwe tijd.

Besluit: misschien meer vragen dan antwoorden

Vandaag is het heel anders gesteld met het openlucht-zwembad 'Den Bleek' ⁽³¹⁾. De algemene regelgeving op het gebied van hygiëne wordt strikt nageleefd ⁽³²⁾. Toch stellen we ons de vraag wat de 19de eeuwse burgerij voor ogen heeft gehad toen zij de beslissing heeft genomen om een 'zwemdok' te laten bouwen voor de arbeidersklasse van Geraardsbergen; een echt badhuis met douches en kuipbaden zoals in Gent is het nooit geweest. Wil dit dan zeggen dat de hele opzet alleen maar de goede zeden moest dienen en het naaktbaden onttrekken aan de blikken van de 'deftige' burgerij? Of is de toenemende aandacht voor de volksgezondheid op het einde van de 19de eeuw dan toch een terechte en bepalende factor geweest?

Zicht op het oorspronkelijke woonhuis en op het zwembad (Foto D. Surdiacourt, April 2007).

Hoewel we ons hierbij vragen kunnen stellen of stilstaand water in het bassin de volksgezondheid dient? Zonder verdere studie is het moeilijk de context van de oprichting van het zwembad in Geraardsbergen correct te plaatsen. We hopen dat verder onderzoek hier een antwoord zal op geven.

Bij deze uiten we graag onze dank aan stadsarchivaris Anne De Waele, alsook aan Johnie De Nie en Albert De Taye van het Geraardsbergs Heemkundig Archief (GHA).

Dirck Surdiacourt
Eendrachtstraat 19
9000 Gent
dsurdiac@oce.be

⁽³¹⁾ *Den bleek*, met inbegrip van het zwembad, is een geklasseerd landschap overeenkomstig de wet van 7 augustus 1931. Het klasseringsbesluit dateert van 28 augustus 1942.

⁽³²⁾ Het zwembad voldoet aan de voorwaarden van Vlarem I en II.